

Franc Kuzmič

PROTESTANTIZEM PRI OGRSKIH SLOVENCIH OD ZAČETKOV DO TOLERANČNEGA PATENTA

V svojem prispevku želim na kratko prikazati oziroma orisati začetke in razvoj protestantizma in protestantske književnosti pri ogrskih Slovencih, se pravi pri Slovencih v Prekmurju, vse do tolerančnega patenta Jožefa II. leta 1781, ki pa je začel na ozemlju Prekmurja veljati šele leta 1783. Za boljšo preglednost, pa tudi zaradi specifik razvoja, je tema prikazana vzporedno na treh ozemeljskih območjih.

I. Reformacija

V Radgoni in okolici

Val reformacije je zajel prostor na levem bregu reke Mure, če seveda upoštevamo poročila vizitatorjev, že leta 1528, in sicer današnje avstrijsko Radgono (Radkersburg). Takrat namreč poročajo o duhovniku Volfgangu Krihpergerju, ki da naj bi psoval cerkev in svetnike, češ da je »pred cerkvijo pridigal, da cerkev ni nič in da je več beseda Gospodova«. Poleg tega omenjajo, da ni nosil spodobne obleke niti tonzure, celo še huje, z več kot dvajsetimi drugimi Radgončani je izvajal šegave procesije.¹

Leta 1541 so iz Radgone kralju Ferdinandu sporočili, da odprto pristopajo k Luthrovemu nauku. Takratni radgonski župnik je izviral iz Wittenberga.

1 Anton Albrecher, *Die Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark*. Graz 1981, str. 266.

Vnet privrženec protestantizma Radgončan Karl von Herberstorff je leta 1582 na svojem travniku ob vasi – torej zunaj mesta in njegove sodne oblasti – postavil protestantsko cerkev in pozneje šolo, cerkveno hišo in pokopališče.

Tu so potem skoraj dve desetletji, točneje do novembra 1598, opravljali bogoslužja.

Poskusi zatrtja reformacije v Radgoni niso uspeli, niti leta 1588 niti deset let pozneje. Ko je bil izdan ukaz, da smejo verniki prejeti zakramente samo od zakonitih katoliških duhovnikov, in je bila za kršitev zagrožena kazen na življenju in telesu, so radgonski protestanti tak prejem zakramentov zavrnil. Tako so se torej še leta 1598 javno zaobljubili luteranski veroizpovedi.²

V Lendavi in okolici

Po nekaterih virih naj bi bili protestanti v Prekmurju že leta 1535, zanesljivo pa je, da je hčerko Ano lendavskega grofa Štefana Banffija leta 1544 krstil evangeličanski učitelj Jurij Rac. To je razvidno iz ohranjenega zapisa v koledar družinskih dogodkov. Tudi druga dva grofova otroka so potem vzgajali protestantski učitelji. Štefana je nasledil sin Nikolaj, ki je povabil v Lendavo potujočega tiskarja Hofhalterja.³ Ta je v manj kot enem letu (1573/74) natisnil tri protestantske knjige v madžarščini.⁴ To je bila prva tiskarna na današnjih slovenskih tleh.

Zemljiški gospod je smel na svoji posesti izvrševati svojo voljo, zato je bil vse do Bogojine razširjen protestantizem na podlagi augsburškega miru po pravilu »cuius regio, eius religio«, čigar zemlja, tega vera.

V gornjem Prekmurju

V gornjem Prekmurju, torej na območju Goričkega, so se protestantizma najprej oprijeli grofje Nadasdyji in Szechyji.

2 Prim. Heimo Halbrainer, *Po sledeh protestantizma, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Graz 2003.

3 Franc Kuzmič, *Protestantizem v Lendavi in okolici*. Študije o zgodovini Lendave. Lendava-Lendva 1192-1992. Lendava: ZKMN, 1994, str. 35-38.

4 Pred leti so v Lendavi tudi izdali faksimile vseh treh knjig.

Vzporedno z luteranstvom se je v Prekmurju širil tudi kalvinizem; to vejo protestantizma je v Ženevi v Švici zasnoval verski reformator Jean Calvin. Kalvinizem je dosegel svoj vrhunec okrog leta 1600.

Da bi se evangeličanstvo augsburške veroizpovedi spričo naraščajočega kalvinizma čim bolj konsolidiralo glede nauka, so morali pastori, učitelji in plemiči po letu 1580 podpisati skupno in usklajeno luteransko evangeličansko veroizpoved – tako imenovano *Formulo soglasja (Formula Concordiae)* tudi na ozemlju Prekmurja.⁵

Novo obdobje se je pričelo leta 1625 z izvolitvijo škofa Bertalana Kisa, ki je z uvedbo prve vizitacije skušal odpraviti nered. V juliju 1627 so obiskali v gornjem delu Prekmurja in Porabju 11 župnij ter sestavili zapisnik, ki pove, kaj in kakšno je bilo cerkveno premoženje ter dajatve, ne pa tudi, kako so duhovniki in učitelji opravljali svoje vzgojno-izobraževalno poslanstvo. Pri župnijah so namreč delovale evangeličanske šole z učitelji.

Da je bila Cerkev v tem času prav tako dobro organizirana, izpričuje dobro delovanje cerkvenega vodstva, sestanki, vizitacije, skrb za izobraževanje in šolanje bodočih duhovnih delavcev.

Protestanti severovzhodnega Prekmurja so vztrajali v novem prepričanju oziroma veri vse do leta 1732, ko je županijska oblast posegla po prisilnih ukrepih.⁶

II. Protireformacija

V Radgoni in okolici

Ker se je reformacija vse bolj širila, je po tridentinskem koncilu dobil škof Martin Brenner pravico ljudi z območja tako imenovane »Nemčije« odvezati krivoverstva ali herezije. Škof je imel ob sebi močan politični in duhovni potencial. Tako je leta 1585 natančno

5 Ivan Škafar, *Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata*. Acta ecclesiastica Sloveniae 3. Ljubljana 1981, str. 81–170. Gl. tudi prikaz *Formule* in prevode odlomkov (Božidar Debenjak) v reviji *Stati inu obstati*, 3-4/2006, 267–291.

6 Prim. Franc Šebjanič, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*. Murska Sobota: PZ 1977.

preiskal Radgono in zaukazal ponovno uvedbo katoliškega bogoslužja, prepovedal luteranske knjige in speve, toda meščani tega niso upoštevali, kajti, kakor je ugotovila komisija, se je nova vera med prebivalci že močno ukoreninila.

Posebna verska komisija naj bi prebivalce Radgone in njene okolice vrnila nazaj v katoliško vero. Prva dva nastopa te komisije nista bila uspešna. Šele 17. decembra 1599 je uspelo komisiji ob podpori vojske vdreti v mesto. Zaslišali so vsakega posameznega prebivalca posebej; škof Brenner je razrešil tudi mestni svet.

Privržencem reformacije, ki bi nove ideje še naprej podpirali, so zagrozili, da bodo izgnani in da jim bodo odvzeli tudi del premoženja. Pred odhodom je komisija 4. januarja 1600 na glavnem trgu javno sežgala vse zaplenjene luteranske knjige. V mestu je ostalo 150 oboroženih vojakov. Ker reformacija še vedno ni bila zatrta, se je Brenner maja istega leta vrnil, 40 najbolj vplivnih in upornih protestantov je pregнал, porušil evangeličansko cerkev in župnišče ter razdejal še pokopališče.

Pregnani protestanti so se med drugim zatekli tudi na Petanjce v Nadasdyjev dvorec. Ker jih je bilo precej, so živeli v neznosnih razmerah. Živež za preživetje si je večina oskrbela sama po okoliških krajih s poučevanjem in pridiganjem.⁷

Med njimi je bil tudi sloviti astronom Johannes Kepler. Nadasdy je na cesarjev ukaz moral leta 1603 le kloniti in pregnancem odpovedati gostoljubje.⁸

V Lendavi in okolici

V Lendavi se je Nikolajev sin Krištof Banffy leta 1608 odločil za prestop v katoliško vero in je na svoje posesti poklical zagrebške jezuite kot misijonarje, da so ljudi spreobračali v katoliško vero. Tako so cerkve v Lendavi, Dobrovniku, Turnišču in Bogojini postale spet katoliške.

7 Ivan Škafar, *Priloge: Izvirna poročila, regesti in zapisi o delovanju luteranov (evangeličanov) na Petanjcih 1592-1637*. Acta ecclesiastica Sloveniae 6, Ljubljana 1984, str. 155-222.

8 Theodor Hari, *Johnannes Kepler in začetki reformacije v Prekmurju*. Murska Sobota: SPD Primož Trubar, 1999.

V gornjem Prekmurju

Dunajski dvor je protestantizem na Ogrskem toleriral zaradi nevarnih Turkov, ki so ogrožali Dunaj. Potreboval je vojsko in tako imenovani živi zid prebivalstva. Ko pa so bili Turki leta 1664 pri Monoštru poraženi in je bil z njimi še istega leta sklenjen v Vasváru mirovni sporazum, je dvor tudi tukaj odločno nastopil proti protestantom.

S prevzemom posesti izumrle Banffyjeve družine se je grofu Eszterhaziju čez čas posrečilo pokatoličaniti na svoji posesti vse župnije.⁹

Zemljiška gospoda pri Gradu na Goričkem je začela leta 1672 s protireformacijo tudi na svojih posestvih, in sicer z nasilnim odvzemom cerkva, tako pri Sv. Juriju, v Pertoči, Martjancih, Pečarovcih, Gornjih Petrovcih, Kančevcih, Selu in Dolencih.

Kljub temu so evangeličani ponovno vzpostavili cerkveno občestvo v Gornjih Petrovcih in Kančevcih. Delovali pa sta še dve cerkveni občini: Selo in Hodoš.

Ob koncu 17. stoletja je skoraj polovica panonskih Slovencev na Ogrskem še vedno vztrajala pri svoji protestantski opredelitvi, ne glede na dejstvo, da je večina ostala brez svojega duhovnika in šolnika.

Posvetne in katoliške cerkvene oblasti so si s prepričevanji, zaslisevanji, grožnjami in na druge ustrahovalne načine nenehno prizadevale tudi v teh krajih uveljaviti šopronski deželnozborski sklep iz leta 1681 o prepovedi javnega izpovedovanja protestantske pripadnosti, vendar brez odziva in uspeha.

Kljub prošnjam in pritožbam protestantov zaradi odvzetih bogoslužnih poslopij in kljub izgonu duhovnikov je ostalo vse kot »glas vpijočega v puščavi«. Delovale pa so le tri protestantske cerkvene občine, in to na Hodošu, v Gornjih Petrovcih in Kančevcih ter dve podružnici v Domanjševcih in Selu.

Novembra 1732 je intervencijska vojska zavzela še zadnje protestantske cerkve v Prekmurju: Gornje Petrovce, Kančevce, Hodoš in

9 Ivan Škafar, *Jezuitski misijon v krajini med Muro in Rabo za časa katoliške obnove 1609–1730*. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 1 (1979), str. 140–152.

Domanjševce. Gornjepetrovski duhovnik Mihael Kerčmar je kot eden glavnih osumljenih idejnih pobudnikov odpora nato preživel več let v ječi, po izpustitvi pa se ni smel več vrniti v domače kraje.¹⁰

Vsem težavam navkljub so se mladi odločali za študij na protestantskih učiliščih na Nemškem, Madžarskem, predvsem pa na Slovaškem. Nekaj teh mladih se je posvetilo duhovništvu in se vrnilo v domačo pokrajino, ne glede na protireformacijsko gonjo.

III. Polstoletno obdobje v artikularnih krajih

Prekmurski protestanti so torej ostali brez cerkva, zato sta jim preostali dve možnosti: ali se izseliti, kar so nekateri že storili od leta 1719 naprej, ko so se izselili v pusto Liso ob Surdu na Madžarskem, kjer so naselili vsaj 12 vasi, ali pa ostati doma in obiskovati bogoslužja v najbližjih artikularnih krajih. To sta bila Nemes Csó in Surd, oba na Madžarskem.¹¹

Izraz »artikularni kraji« pomeni tiste kraje, ki so bili naštetih v členu (latinsko: *artikulus*) zakona, ki je določil, kje se lahko opravlja evangeličanska bogoslužja in kje smejo delovati šole.

Pobožni verniki, ki se niso izselili, so kar doma opravljali hišna bogoslužja, pri katerih so peli že naučene pesmi, brali iz že natisnjenih knjig, kot so *Mali katekizem*, *Réd zveličánstva* ali *Vöre krščanske kratki navuk*, se pogovarjali, potrjevali veroizpoved in seveda molili.¹²

Globoko verni so se skupinsko peš napotili v artikularne kraje na Madžarskem vsaj dvakrat na leto: ob veliki noči in po žetvi. Pot je bila zelo naporna, trajala je kar cel teden, tvegana je bila zaradi roparjev in prehudih naporov za otroke in stare ljudi. Nekateri so na poti omagali zaradi slabosti in starosti. Težave so pestile tudi nosečnice.

10 Franc Šebjanič, *Protireformacijska vojaška intervencija v Prekmurju leta 1732*. Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor) 1978, zv. 1, str. 75–81.

11 Franc Šebjanič, *Slovenski protestantski šolniki in šolarji sredi 18. stoletja v Nemes-Csou na Ogrskem*. Zbornik za historijo školstva i prosvjete (Zagreb) 6 (1971), str. 41–48,

12 Bibliografijo tiskov v prekmurščini glej: Ivan Škafar, *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*. Ljubljana: SAZU, 1978.

V Prekmurju vztrajajoči evangeličani pa niso odnehali s prošnjami svojim zemljiškim gospodarjem in oblastem, med drugim celo s prošnjo cesarici Mariji Tereziji leta 1744. Toda prošnje niso zaogle.¹³ Prav nasprotno, cesarica je leta 1777 ustanovila v Sombotelu novo katoliško škofijo z osrednjim namenom – pokatoličaniti protestante na območju te škofije, kamor je spadalo tudi Prekmurje.

V Nemes Csóju je deloval tudi vidni prekmurski učitelj Mihael Sever, avtor tretje prekmurske knjige, nekakšnega učbenika z naslovom *Red zveličanstva (Réd zvelicsánsztva)*, ki je izšel leta 1747. Po njegovi smrti ga je kot učitelja nasledil mladi Števan Küzmič, ki je prav tako pripravil nekaj učbenikov. Števan Küzmič je bil iz Nemes Csója poklican za duhovnika v Surd, kjer je nadaljeval pastoralno in izobraževalno dejavnost.¹⁴

IV. Književnost

Zgodbo slovenskega protestantskega slovstva, ki jo v drugi polovici 16. stoletja zapišejo Primož Trubar, Sebastjan Krelj, Adam Bohorič, Jurij Dalmatin in drugi in je tudi zgodba o začetkih slovenske tiskane besede, se proti koncu tega in na začetku 17. stoletja konča. Protireformacijski odloki posvetnih oblasti in rekatolizacijske komisije so utišali slovensko protestantsko besedo na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Nekoliko drugače je bilo v Prekmurju, ki je bilo tedaj del ogrskega kraljestva.

Iz predgovora v *Nouvem zakonu (Nouvi zákon ali testamentom)* Števana Küzmiča lahko sklepamo, da so takratni prekmurski duhovniki in učitelji poznali Trubarjeva dela, pa tudi Dalmatinov prevod *Biblije*. Ugotavljali so namreč, da si prekmurski človek s temi deli ne bi mogel pomagati, saj mu njihov jezik ni razumljiv. Navzočnost teh knjig v Prekmurju pa med drugim dokazujejo tudi pisni viri, predvsem vizitacijski zapisniki.

13 Franc Kuzmič, *Pismo prekmurskih protestantov cesarici Mariji Tereziji*. Evangeličanski koledar (Murska Sobota) 1993, str. 72-76.

14 Franc Šebjanič, Štefan Kuzmič in njegovo delo. Murska Sobota: Pomurska založba, 1976.

V skrbi za utrjevanje Luthrovega nauka med slovenskimi krajani so šolani prekmurski duhovniki prišli do spoznanja, da bi bila tiskana beseda najučinkovitejši dejavnik.

V naraščajoči plimi protireformacije je bil versko-vzgojni vidik tisti pobudnik, ki je pripeljal k odločitvi, posredovati svojemu ljudstvu nabožno tiskano knjigo v maternem jeziku – v prekmurščini. Sredi ugašanja svetlobe se je začelo ponovno iskriti. Pojavila se je prva tiskana knjiga – in s tem vznik književnosti.

Franc Temlin, študent na Nemškem, je v pismu nemškim protestantskim pietistom med drugim zapisal: »Moj Bog, če bi hotel podrobno naštet, v kako goste oblake teme so ti ljudje zagrneni v duhovnem pogledu, bi mi zmanjkalo besed. Ta zmota pa se bohotno razrašča zaradi velikega pomanjkanja knjig v lastnem domačem jeziku, ko hočejo ljudje spoznati temelje svojega verovanja iz knjig v drugem jeziku, pa zaradi nevednosti drsijo v najgloblje labirinte zablod.«¹⁵

Pietizem je bilo namreč gibanje v okviru nemškega protestantizma, ki so ga šolanci zanesli tudi na Ogrsko in se je zavzemalo za globljo pobožnost in opravljanje človekoljubnih del, v svojem zaključnem obdobju pa se je opredeljevalo tudi za ljudsko-izobraževalno dejavnost.

Temlinov *Mali katekizem* (*Mali catechismus*), ki je prevod in priredba Luthrovega in je izšel leta 1715 (Halle), je prva knjiga v prekmurščini. Izdali so jo prav nemški pietisti. Ta Temlinov nastop pa moramo obenem šteti še kot znamenje poglobljenega duhovnega in narodnostnega osveščanja.¹⁶

Da so se že takrat zavedali svoje identitete, kdo in kaj so, izpričuje med drugim dejstvo, da so prekmurski pisci v svojih delih govorili in pisali o »slovenskem« in »staroslovenskem« jeziku, ne pa o kakšnem vendskem in podobnem.

Da bi olajšal delo učiteljem in duhovnikom, ki so z velikimi

15 Temlinovo pismo nemškim pietistom. V: *Mali catechismus*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1986, str. I.

16 Mihael Kuzmič, *Franc Temlin in Luthrov Mali katekizem*. Mali catechismus. Murska Sobota: Pomurska založba, 1986, str. V-XV.

napori opismenjevali in poučevali mlade ljudi ter jih navduševali za učenje, je neznan avtor leta 1725 izdal abecednik *Abecedarium slovensko (Abecedarium szlowenszko)*; za zapis sičnikov in šumevcov je uporabil madžarski način. Abecednik vsebuje v glavnem katekizemsko gradivo in tri psalme ter je prvi slovenski abecednik po 140 letih.¹⁷

Mihael Sever, učitelj v Nemes Csóju, je pripravil nekakšen šolski učbenik in priročnik; dal mu je naslov *Red zveličanstva* (1747). Vsebina je v glavnem prevedena iz nemščine, pietistično naravnana, vsebuje pa glavne člene vere v obliki vprašanj in odgovorov, molitve in prevode 18 pesmi in svetopisemskih odlomkov.

Zelo pomemben je delež Števana Küzmiča, ki je prevedel v prekmurščino svetopisemsko *Novo zavezo*. Njegov *Nouvi zakon (Nouvi zákon ali testamentom)* je izšel leta 1771 ter pozneje dočakal še štiri izdaje. Küzmič je pripravljal tudi prvo prekmursko protestantsko pesmarico, njenega izida pa ni dočakal. Delo je dokončal njegov naslednik Mihael Bakoš. Pesmarica ima naslov *Nouvi graduval (Nouvi gráduvál)*, izšla je leta 1789.¹⁸

Posebno Küzmičev prevod *Nove zaveze* je bil zelo pomembno dejanje, tako v duhovnem kot na kulturnem in jezikovnem področju. Še danes je namreč neusahljiv vir tako za duhovno hrano kot raziskovalne namene.¹⁹

Sklepna beseda

Reformacija v deželi med Rabo in Muro je po svoje prispevala na več področjih, da se je slovenski živelj med Rabo in Muro ohranil do današnjih dni, da se ni asimiliral, kakor se je to zgodilo s številnimi drugimi. Ukleščen med germanski in ogrski jezikovni in upravno-

17 Franc Kuzmič, *Šolstvo in učbeniki*. Katalog Stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 255 sl.

18 Franc Kuzmič, *Jubilej prve prekmurske protestantske pesmarice*. Znamenje (Maribor) 19 (1989) 3, str. 299-301.

19 Več o prekmurski književnosti – glej: Vilko Novak, *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: ZKD, 1976.

politični prostor si je celo drznil ustvariti svojo pismenost. Posebno v najtežjem času preganjanja in zatiranja, izseljevanja na tuje, izobraževanja na tujem, je uspel z izdajo abecednikov, katekizmov, pesmaric, prevodom *Svetega pisma*, raznih drugih knjig nabožne in posvetne zvrsti, izdajanjem periodičnega tiska itd. In to v domačem jeziku, v knjižni prekmurščini. Kar so oskrbeli protestantski pisci v času reformacije v osrednji Sloveniji, so prav tako oskrbeli prekmurski protestantskih ustvarjalci. Še več, njihova dejavnost je spodbudila k podobnemu tudi katoliško stran.